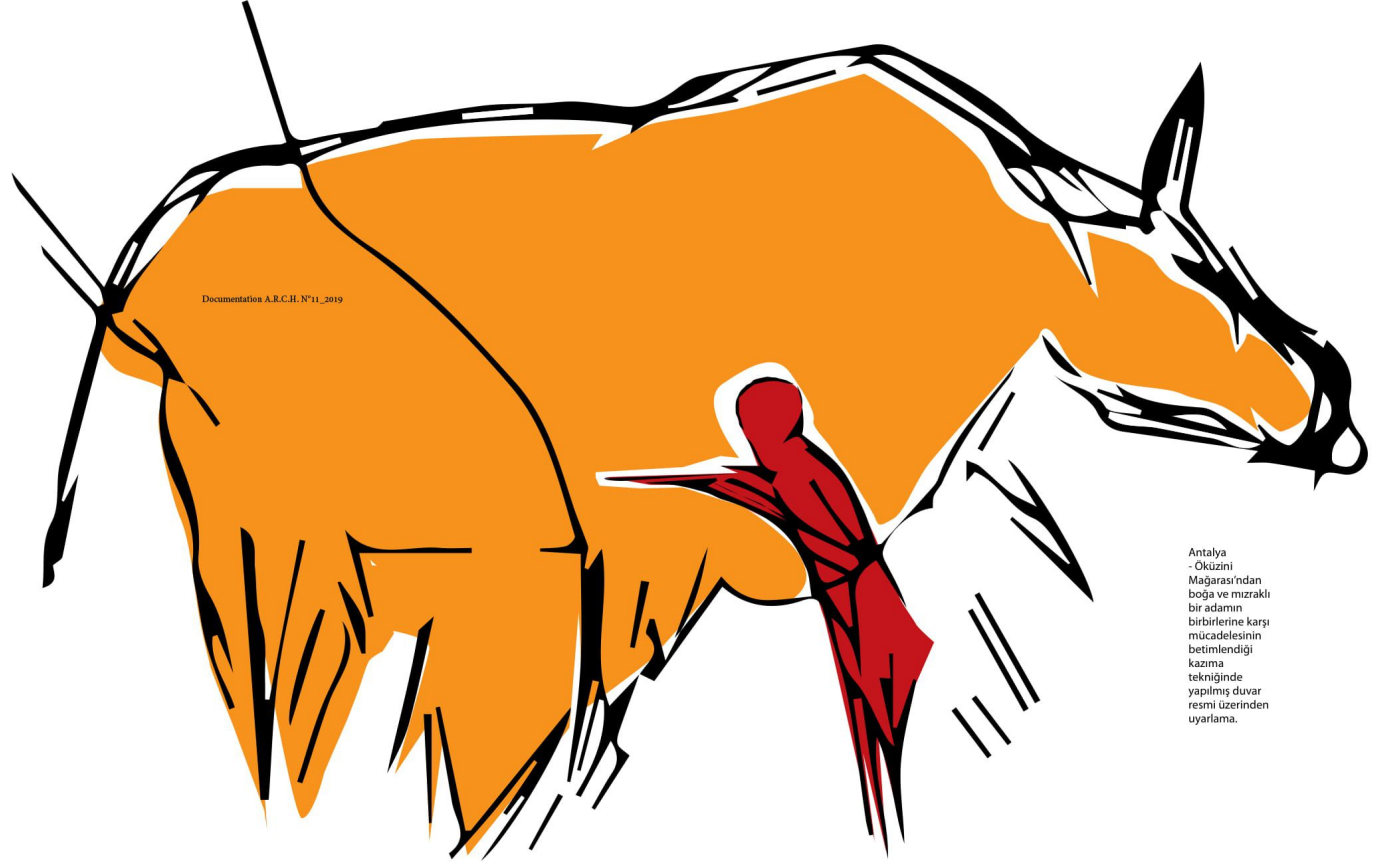

ANADOLU'DA PALEOLİTİK SANAT

Asya, Avrupa ve Afrika gibi üç ayrı dünyanın tam ortasında bulunan Türkiye'de yürütülen arkeolojik kazılar ülkenin konumu nedeniyle çeşitli sorunlara sebep olsa da aynı zamanda son derece ilginç bulgular da ortaya çıkartmaktadır. Bu coğrafyada üretilmiş sanat eserleri, Türkiye'de geniş bir bilinirliğe sahip olmakla birlikte, kazıma tekniğinde yapılmış resim, boyalı resim, mimari gibi çeşitli alanlara yayıldığından, bu konuyu ele alış biçiminde estetik, sembolizm, din gibi belirli ifadeler bulan yaklaşımlar gösterilmelidir.

Bu, son derece heyecan verici ancak bir o kadar zorlu bir görevdir. Bu makalede, Anadolu coğrafyasının insanlık tarihine sunduğu sanatsal kavramların küçük bir kısmını inceleyeceğiz.

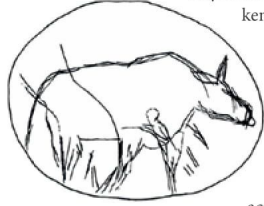

Antalya
- Oküzini
Mağarası'ndan
boğa ve mızraklı
bir adamın
birbirlerine karşı
mücadelesinin
betimlendiği
kazıma
teknikinde
yapılmış duvar
resmi üzerinden
uyarlama.

Tarihöncesi çağlarda, Anadolu'da ritüel uygulamaların görüldüğü birçok farklı arkeolojik alan bulunmaktadır. Bunların belli başlıları arasındaki Antalya - Karain Mağarası'nda ortaya çıkan üzerinde kazıma tekniğinde yapılmış resim bulunan bir kaya yüzeyi, çağdaşı olduğu dönemde Avrupa'da son derece yaygın görülen bir motif içermektedir. Kancaya benzer tırnakları olan bir hayvan pençesinin betimlendiği bu motif, insan maskeleri ile ilişkilendirilmektedir. Burada insanın, vahşi yaşam karşısındaki mücadelesini sembollerle anlattığı şamanik bir kontekst ile karşı karşıya olduğumuz açık bir biçimde anlaşılmaktadır. Bir süredir bu vahşi dünyada yaşam mücadelesi veren

insan, insan görünümünden çıkarak doğal güçlere karşı koymaya hazırdır. Karain Mağarası'ndaki kazıma resim tekniğinde betimlenen bu sahne, örnekleri Avrupa'dan bilinen avcı mitolojilerindeki evrensel ritüeller ile karşılaştırılabilir. Bu tür ritüellerin, bugün Asya'nın kuzeyinde halen uygulanmakta olduğu görülmektedir.

İnsan eli, sözlü iletişim dilinden Hint dansçılarının *mudralarına* kadar (sembolik veya ritüel amaçlı el ve beden hareketleri) uzanan geniş bir yelpazede ifade biçimleri bulur. İnsan eli imgesi, tamamen evrenseldir. Öyle ki, bir el izi, herhangi bir durumda, herhangi bir birey tarafından bırakılmış olabilir. El izinin bırakıldığı mekân ile birey arasında kutsal bir temas kurulur. Birey, böylelikle imgeden yalnızca güç almakla kalmaz, imge aracılığıyla kendi varlığının izini o mekânda sonsuza dek bırakır. El izini mağaraya bırakan ilk insandan bu yana, kutsal mekânlar (duvar resimli mağaralar, tapınaklar, katedraller, vb. gibi) ile kurulan ilişkiler, gitgide karmaşık bir hal almıştır. Mağara duvarlarında resmedilen sahneler, belirli mitolojik imgeler etrafında kurulan anlamlı düzenlemelerden oluşur: Paleolitik Dönemde atlar, Neolitik Dönemde öküzler, vb. gibi. Kimi tamamen açık, kimi aynı hizalanmış parmakları ile el tasvirleri, bir kompleksler oyunu yaratır. El izleri rastgele bir şekilde değil, bir düzen içinde bırakılmıştır. İşaretler gözlemleyebildiğimiz ancak tam olarak idrak edemediğimiz bir düzen içinde yerleştirilmişlerdir. Binlerce yıl tekrarlanan ve saygı duyulan bu düzenleme genel olarak anlamlıdır. Bu ikonografik formüller, derin anlamları ifade etmek için kullanılan imgelerdeki entelektüel

Catalhöyük'te kil siva üzerine kırmızı boya ile işlenmiş duvar resminde, ortada devasa boyutta bir boğa ile çevresinde daha küçük boyutta insan ve hayvan figürlerinin yer aldığı bir av sahnesi görülmüyor.

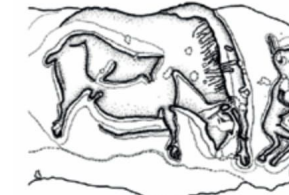

detaylandırmaların gücünü ortaya çıkarır ve konuşarak ifade etmenin mümkün olmadığı anlamlar içerirler.

Epi-Paleolitik Dönemde (günümüzden 16 ila 12 bin yıl önce) kullanım gören Antalya'daki Öküzini Mağarası'nda, Paleolitik Dönem sonlarında yaygın olarak görülen, geometrik ve figüratif çizimler içeren kazıma tekniğinde yapılmış resimler mevcuttur. Öküzini

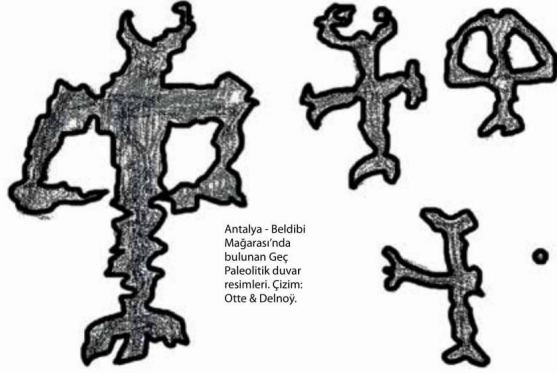
Mağarası'ndaki kazıma resim tekniğinde yapılmış sahnelerden birinde, büyük bir boynuzlu hayvan ile mızraklı bir avcının birbirlerine karşı mücadele verdiği bir ritüel av sahnesi işlenmiştir. Üst Paleolitik ikonografisi için klasik olarak nitelendirileceğimiz, insanın doğaya karşı meydan okuyuşunu tasvir eden bu sahne birbirine karşı savaşan iki figür ile temsil edilir. Öküzini Mağarası'ndaki bu sahne, Fransa'daki Lascaux Mağarası ile Avrasya'da

Fransa'nın güneybatısında bulunan Lascaux Mağarası'ndaki en çok tartışılan ve en önemli sahnelerden biri olan bu duvar resminde karni değilmiş bir bizon, bizon tarafından yere devrilen kuş kafalı bir insan, bir mızrak ve bir direk üzerinde duran bir kuş yer alır. Bu sahnenin bir şaman ayinini temsil ettiği düşünülmektedir. © J. D. Dallet

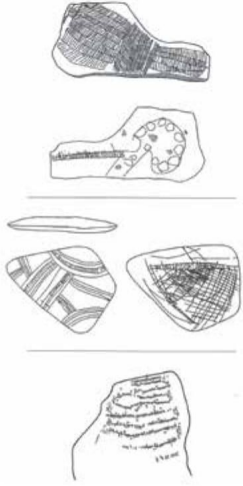
örneği birçok yerde görülen benzer temaya sahip sahneler ile, ayrıca günümüz topluluklarında görülen dans, resim veya transa geçme gibi çeşitli aktiviteler aracılığıyla canlandırılan tören ve ayinler ile de benzerlik gösterir. Öküzini Mağarası'nın kireçtaşı duvarları üzerinde betimlenen, mağaranın Epi-Paleolitik aşamalarına tarihlenen kazıma resimlerde işlenen bu sahnenin benzeri olan, bir bizon veya öküzün sembolik olarak mızraklı bir insana karşı mücadele verdiği örnekler, Avrasya ikonografisinde bugün hâlâ yaygın olarak görülmektedir. Bu sahnede işlenen mücadele, Asya ve Avrupa steplerinde yaşayan şamanlarda bugün bile rastlanan tipik bir temadır. Ayın sırasında, şaman kendinden daha güçlü, büyük bir hayvan tarafından öldürülmelidir. Bu mitolojiye göre, ölü adam yalnızca transa geçerek kurtulur. Bu tema, yalnızca sanatta değil, vahşi doğa ile uyum içinde yaşayan topluluklar tarafından gerçekleştirilen ritüellerde de rastlanan son derece önemli bir temadır. Karşılıklı yaşamsal bir alış verişi içeren bu temada vahşi doğa ile insan doğası içiçe geçer. Böylelikle insan doğanın kaderini değiştirebilecektir. Yaygın olarak görülen bu temada şaman kendi ölümünü simgeleyen, kemiklerinin belirgin bir biçimde gösterildiği özel bir giysi giyer. Ayinin gerçekleştiği anlarda ise şaman, artık tam anlamıyla bir insan görünümünde değil, yarı insan yarı hayvan benzeri bir görünümündedir. Ayin sırasında insan ruhunun bir kuş gibi havada uçtuğuna inanıldığından şaman genellikle bir kuş andırır biçimde bir görüntüye sahiptir. 12 bin yıl öncesine baktığımızda, Türkiye'nin doğusundaki bazı bölgelerin Neolitik Dönemin yeni metafiziksel dünyasına girmiş olduğunu görmekteyiz. Öte yandan, Güney Anadolu Bölgesi hâlâ Paleolitik Dönemdedir.

Paleolitik Dönemde görülen hayvan sembollerini arasında, en güçlü olarak tasvir edilen ve en bilindik olanı şüphesiz boğadır. Hemen hemen her mitolojide boğa gücü ve dayanıklılığı ile insana meydan okumaktadır. İster Minotör olarak ister Lascaux Mağarası'ndaki hali ile tasvir edilsin, isterse de günümüzde İspanya'daki boğa güreşlerindeki konumunu ele alalım, boğa her hali ile alt edilmesi gereken bir hayvan veya sembol olarak görülmektedir. Boğa, yalnızca insanın alıştığı, bildiği bir hayvan değil, ayrıca bir düşman olarak da doğanın vücut bulmuş halidir. Paleolitik Dönemden bu yana şaman, çeşitli hayvan kalıntıları ile süslenmiş bir kostüm içinde gizlenir. Boynuzlarını üzerine takarak, hayvanın hem görüntüsünü hem de gücünü elde eder. Boğanın birçok örnekte, ayakta dik durur biçimde tasvir edildiği görülmektedir.

Antalya - Beldibi Mağarası'nda bulunan Geç Paleolitik duvar resimleri. Çizim: Otte & Delnoy.

Boğanın bu duruşu, öykündüğü insanlık ile bir tezat oluşturmaktadır. Bunun benzerlerine bugün hâlâ Balkanların birçok yerinde, şamanik ayinler sırasında insan kılığına bürünmüş hayvanların insanlara meydan okuduğu örneklerde rastlamaktayız. Boğa sahip olduğu cinsel güç nedeniyle Neolitik Dönemde göreceli bir üreme sembolü olarak resmedilir. Dolayısıyla boğa, bu tür kontekstler içinde, hem insanın alt etmesi gereken bir güç hem de takip etmesi

Mezolitik Dönemde mağara resimlerinde geometrik figürler ön plana çıkar. Yukarıdan aşağıya sırayla Oküzini, Urkan (İsrail) ve Riparo Tagliente (İtalya) mağaralarından örnekler. Çizim: Alexander Marschack (2002)'den uyarlanmıştır.

Sol: Fransa'daki Lascaux Mağarası'nda bulunan duvar resminde ayı pençesine sahip bir insan figürü yer alıyor. Sağda: Karain Mağarası'ndan ayı pençeli insan figürü çizimi. Çizim: Alexander Marschack (2002)'den uyarlanmıştır.

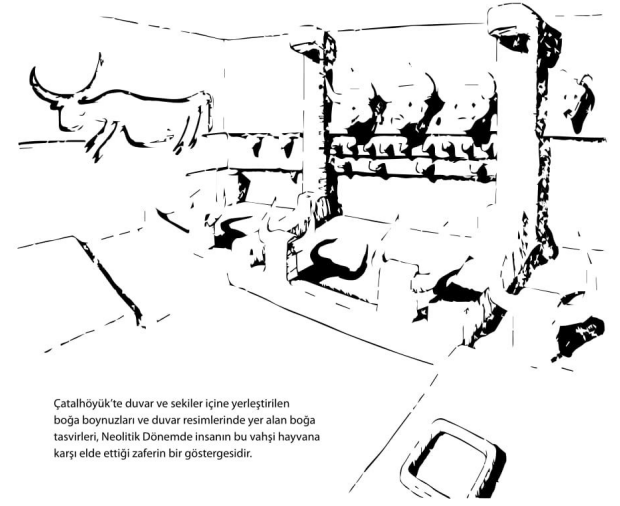
gereken, öteki dünyaya ait bir değer gibi iki farklı öneme sahiptir. Dolayısıyla boğa sembolü, yaşam ile ilgili olduğu kadar ölümler ile yani cenaze ritüelleri ile ilgili kontekstlerde de karşımıza çıkar. Boynuzlar, karşıdan görünüşü ile tasvir edildiklerinde, yeniyayı ve yenilenme sürecini temsil ederler. Boynuzlar bu açıdan görüntülendiğinde ortaya çıkan silüetler, izleyiciyi sanki sonsuz sayıdaki estetik

sahnedeki bir oyunun içine çeker. Boynuzlu hayvan şemasının ne kadar güçlü bir sembol olduğunu, bugün kullandığımız bazı alfabelerin ilk harfine baktığımızda da görmekteyiz. Örneğin İbranicede Alef, Yunancada Alfa ve Latince A olarak karşımıza çıkan Semitik kökenli Alef harfi aslında piktografik olarak stilize bir boğa başının yatay görünümünden başka bir şey değildir.

Antalya'daki Beldibi ve Belbaşı gibi kaya sığınaklarında gördüğümüz resimlerde yer alan işaretler şamanlara benzer biçimde boynuzlar takan hayvan ve insan figürlerini içerir. Buradaki şema bir Paleolitik geleneği ile değil, tipik bir Mezolitik betim geleneği ile karşı karşıya olduğumuzu göstermektedir.

Bu kaya sığınaklarında ayrıca, tabanda da Mezolitik Döneme ait bazı izlere rastlanmıştır. Buradaki duvar resimlerinde ayrıca, bir dansçının benzer hareketler içerisinde betimlenmiş, maskeli bir insan figürüne rastlanmıştır. Bir geçiş dönemi olarak tabir ettiğimiz bu dönemde, geometrik şekillerin ön plana çıktığını ve figürlerin gerçekçi bir üslupta değil, stilize olarak işlendiğini görmekteyiz. Bu dönemde insan betimlemelerinde görülen artış, artık insan tarafından yönetilen dünyada hayvanların önemini kaybetmiş olması şeklinde açıklanabilir. Burada, henüz herhangi bir ekonomik devrimin meydana gelişinden uzun bir süre öncesinde, Neolitik Dönem ruhunun başlarındayız. Bir kez daha, mitolojik düşüncenin gerçek dünyada yaşanacakların öncüsü olduğunu görüyoruz.

Bitki toplayıcılığı ile avcılık arasında paradoksal bir durum söz konusudur. Etnografik veriler baktığımızda, gerçekte toplanan bitki de avlanan

Catalhöyük'te duvar ve sekiler içine yerleştirilen boğa boynuzları ve duvar resimlerinde yer alan boğa tasvirleri, Neolitik Dönemde insanın bu vahşi hayvana karşı elde ettiği zaferin bir göstergesidir.

Paleolitik Dönemde görülen hayvan sembollerini arasında, en güçlü olarak tasvir edilen ve en bilindik olanı şüphesiz boğadır. Boğa, yalnızca insanın alıştığı, bildiği bir hayvan değil, ayrıca bir düşman olarak da doğanın vücut bulmuş halidir.

Göbekli Tepe'de dikilitaşlar üzerinde resmedilen boğa figürü, insanın doğaya karşı verdiği mücadeleden bir sembolü olarak karşımıza çıkar. Bu mücadeleden devam ettiğini Catalhöyük'teki av sahanelerinde de görmekteyiz.

hayvan da tüketiliyor olsa bile toplayıcılık kişiye yaşadığı toplum içinde avcılıktan daha az prestij sağlamaktadır. Bu nedenle hem insanın hem de hayvanın aynı riskleri paylaştığı, tuzak kurmaya ve katlederek öldürmeye dayalı tehlikeli ve zorlu olan avcılık eylemi kadınları ve çocukları da kapsayacak şekilde bütün topluluk üyelerinin katılma hakkına sahip olduğu toplayıcılık eylemine tamamen karşıt bir durum sergilemektedir. İşte tam da bu yüzden kurban nosyonu çok önemlidir çünkü bizim hayatlarımız kadar önemli olan başka bir hayatın ortadan kaldırılmasına dayalıdır. Kurban olma ve edilme ikilemi insanlık var oldukça bitmez çünkü insan özünde diğer türler gibi besin ihtiyacı olan bir primat olarak kalmaya devam etmektedir ve davranışları mücadele ve ödül mekanizması ile yönetilmektedir.

Bu bağlamda geçmiş dönem insanların beslenme alışkanlıklarına dair elimizde bol sayıda arkeolojik iz olduğunu belirtmek gerekir. Örneğin, dişlerdeki aşınmalar, diş aralarında ve mineleri üzerinde kalan lifler, yanmış bitki kalıntıları ve bitki kesmede kullanılan aletlerin kenarlarında kullanılan aşınmalar, gibi. Tüm bunlar insanın hayatta kalması için zorunlu ihtiyaçlardır. Geçim kaynakları toplayıcılığa dayanan toplumlarda bitkisel besinler her zaman tüketilen tüm besin çeşitleri içinde %70'ten fazla bir oranla önde gelir. Bitkisel besinlerin, dolayısıyla bitki toplayıcılığının önemi bu derece açıkken yüceltilmiş erkek avcı miti ("Man the Hunter" myth) bugün hala zihnimizdeki ve el kitaplarındaki kazınmış yerini tüm canlılığı ile korumaktadır. "Toplayıcı erkekler"i tartışabildiğimiz gün geldiğinde, bu ifade belki de insanlara maymunlarla

Çatalhöyük'te bir tanrıça gibi tahtta oturur biçimde betimlenmiş kadın figürünün her iki yanında duran, kadının elleriyle dokunduğu aslan figürleri, insanın bu vahşi ve tehlikeli hayvana yani doğaya karşı kazandığı zaferin sembolü olarak karşımıza çıkar.

ne kadar çok ortak yönümüz olduğunu hatırlatacaktır. Günümüzden 12 bin yıl öncesine gelindiğinde, Türkiye'nin doğusunda oluşmakta olan yeni dünya, devasa tapınaklar inşa etmeye başlar. Bu, tarımın ortaya çıkışının çok daha öncesinde toprak sahibi olma kavramının ortaya çıktığını gösterir. Toprak sahibi olmak, av hayvanı elde etmekten daha önemlidir çünkü artık yeni yaşam biçimi ekinlere dayalıdır. Birbirleriyle ilişkili, aynı inançlara sahip ve hepsi aynı dini oluşum altında birleşmiş insan toplulukları tarafından inşa edilen devasa tapınakları oluşturan dikilitaşlarda, hayvanların, özellikle de kedigillerin tasvir edildiği yeni mitolojiler karşımıza çıkar. Dikilitaşlar üzerinde tasvir edilen, asla evcilleştirilemeyecek olan bu hayvanlar, artık tanrıların yanında gösterilmektedir.

Orta Anadolu Bölgesi'ne baktığımızda ise, tapınaklarda kadın ve boğa figürü tasvirlerinin hâkim olduğunu görürüz. Çatalhöyük'te, duvarlarda boğa başları sergilenmektedir. Fakat burada dikkati çeken; boğaların, boynuzları gibi en güçlü kısımları ile temsil ediliyor oluşudur. Çatalhöyük'teki duvar resimlerinde yer alan bir sahnede, aynı bugün İspanya'daki boğa güreşlerine benzer şekilde insanın, vahşi ve tehlikeli bir boğa karşısında kaderiyle baş başa kaldığı bir boğa güreşi sahnesi dikkati çeker. Aslına bakılırsa tüm Neolitik Dönem mitolojileri bu konu etrafında döner; kendi medeniyetimizin menfaati için vahşi dünyaya hükmediş sonun başlangıcı gibidir aslında. Bu yeni metafizik düşüncenin en

tipik yansıması, abartılı anatomik özelliklere sahip, oturur ve doğum yapar biçimde betimlenmiş kadın figürleridir. Taht benzeri bir tür oturak üzerinde oturur biçimde betimlenen kadın figürü, her iki yanında duran aslan figürlerini tutmaktadır. Ancak burada kadın figürünün aslanlara yani kedigillere hâkim olduğunu görmekteyiz. İnsan, bu noktada artık hem boğaya hem aslana karşı zafer kazanmıştır. Vahşi hayvanlara karşı zafer ve onları tanrıların gücünün sembolleri olarak yansıtmak, ilk dinlerin ortaya çıkışını temsil eder. Tanrılar bu noktadan itibaren artık daha az hayvansı, daha fazla insansı özellikler ile tasvir edilir.

Tavırlar, hareketler ve oluşturulmuş senaryolar aracılığıyla gerçeği kendine ait kılmak, ilk imgelerden başlayarak, tarihöncesi çağlar boyunca uzanan, uzun bir zaman dilimine yayılmıştır. Genel eğilim, bu dünyaya bakarak, mitolojik bir dünya içinde hayali imgeler yaratmaktır. Bu hayali dünyada anlatı, insanlığın eylemsiz olarak ritüel törenlerde temsil edildiği muhteşem senaryolara erişmek için gereken tüm gücü içeriyor gibi görünmektedir. Hayvanın, herhangi bir yazı biçimindeki işaretler gibi mitolojik bir anlam kazandığı anlatımlar, onun kutsal statüsünü kaybetmesine yol açar. Hayvanın yürümesi veya sütünün sağılması gibi aktiviteler içerisinde resmedilmesi, gerçeğe dönüşü yansıtır. Oysa mistisizm başka yollar izliyor gibi görünmektedir. Gerçek dünyadan alınan gerçek biçimler, mitolojik temaları oluşturur. Mitolojik temalar, kutsal dünyayı oluşturan temalara öncülük eder. Dini düşünce ise, soyutluklar veya sözlü anlatımlar gibi yeni biçimler almaktadır. Mağaraların karanlık duvarlarından,

son derece detaylı ve özenli biçimde işlenmiş kazıma resimlere gelindiğinde, estetiğin kendine ait bir yol izlediğini ancak süreç içinde değişikliğe uğradığını görmekteyiz. Gerçek, gece içinde gündüz gibi görünür ve gizem kaybolur. Bu, hayvan tasvirleri için geçerli olmakla birlikte, insan tasvirlerine baktığımızda, onun gitgide karmaşıklaşan, şifreli anlamlarla dolu sahneler içinde resmedildiğini görürüz. Tüm yazı sistemlerinin kökenini oluşturan işaretler arasında üstü kapalı, soyut ifadeler varlığını korumaktadır.

Çatalhöyük'te taht benzeri bir tür oturak üzerinde oturur biçimde betimlenen kadın figürü, her iki yanında duran aslan figürlerini tutmaktadır. Ancak burada kadın figürünün aslanlara yani kedigillere hâkim olduğunu görmekteyiz. İnsan, bu noktada artık hem boğaya hem aslana karşı zafer kazanmıştır. Vahşi hayvanlara karşı zafer ve onları tanrıların gücünün sembolleri olarak yansıtmak, ilk dinlerin ortaya çıkışını temsil eder.

Göbekli Tepe'de dikilitaşlar üzerinde resmedilen ve tanrılarla bağdaştırılan aslan figürü, asla evcilleştirilemeyecek olan bu hayvanın insan tarafından hâlâ vahşi ve tehlikeli bir tür olarak görüldüğünü yansıtmaktadır.

